

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
BETHLEN ISTVÁN GRÓF

SZEPTEMBER

A magyar társadalom kialakulása	VÁCZY PÉTER
A legújabb belga politikai mozgalmak	CSISZÁR BÉLA
Amerikai regionalista törekvések	REMÉNYI JÓZSEF
Amerikai nosztalgiák	CZAKÓ ISTVÁN
A parasztgazdálkodás javításának lehetőségei	ÉBER ERNŐ
Az agrárproletariátus jövője	KERÉK MIHÁLY
A foglalásos sztrájk	MISKOLCZY ÁGOST
Útikönyvek	KERESZTURY DEZSŐ
Kodály és a magyar népzene	ECKHARDT SÁNDOR
Budapest parkjai	RAPAICS RAYMUND
Külpolitikai szemle	OTTLIK GYÖRGY
Magyar kisebbség Romániában	ZATHURECZKY GYULA
Fegyvertörténetünk Szent Istvánja	TÓTH ZOLTÁN

Szerkeszti
SZEKFI GYULA

BUDAPEST
1937

MAGYAR SZEMLE

KIADJA A

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

BETHLEN ISTVÁN GRÓF

ELNÖK

RAVASZ LÁSZLÓ

ALELNÖK

BISZTRAY GYULA

FŐTITKÁR

VÁLASZTMÁNY

CHORIN FERENC, ECKHARDT SÁNDOR, ERNSZT SÁNDOR,
HÓMAN BÁLINT, IMRÉDY BÉLA, KORNFELD MÓRIC BÁRÓ,
KORNIS GYULA, OSVALD ISTVÁN, PUKY ENDRE, SZÁSZ
ZSOMBOR, SZEKFŰ GYULA, WALKÓ LAJOS, WEIS ISTVÁN,
ZICHY ISTVÁN GRÓF

Megjelenik minden hó elsején, hat toben. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, V., Vilmos császár-út 26. Telefon: 1—287—86. Postatakarékpénztári csekk számla szám: 22.300.

1. A Magyar Szemle Barátai Szövetségének évi tagdíja 9 P 60 f. A tagok a Magyar Szemlét díjtalanul, a „Kincsestár“ sorozat hat füzött vagy négy kötött példányát szabad választásuk szerint ajándékként kapják az egész évi tagdíj kiegyenlítése után. Az ajándékköteteket kiadóhivatalunk csak az igényelt számok közlése után küldi. Ki nem váltott „Kincsestár“-illetmények az év leteltével már nem kérhetők. Jogi személyek, könyvtárak, iskolák stb. nem vehetők fel a M. Sz. B. Sz.-be. Ezeknek a folyóiratot évi 24 P előfizetési díjért szállítjuk. — 2. A Magyar Szemle előfizetési díja semmiféle állami illetékezés alá nem esik (l. illetékjegyzék, 30. tétel). Tisztelettel kérjük tehát a hivatali megrendelőket, szíveskedjenek előfizetési díjukat minden levonás nélkül átutalni. — 3. Külföldiek csupán előfizetőkként kaphatják a folyóiratot. Előfizetési díj külföldre évi 30 P. — 4. Egyes szám ára 1 P 50 f (külföldön 3 P). — 5. Bekötési tábla (4—4 füzethez) ára 2 P, egy kötet (4—4 szám eredeti bekötési táblába kötve) 10 P. — 6. Meg nem érkezett számokat csupán két héten belül való reklamálás esetén van módunkban pótolni.

Minden jogot fenntartunk

BUDAPEST PARKJAI

A BUDAPESTI PARKOK TÖRTÉNETE nem egészen kétszázados multra tekint vissza. 1749 május 13-án rakták le az új királyi várkastély alapkövét, Mária Terézia 32-ik születésnapján. A kastély még megőrizte Zsigmond és Mátyás királyi kastélyának helyét, a kert azonban e tekintetben is új. A középkori királyi kert a Várhegy nyugati oldalának aljában volt, valameddig az Árok-utcáig terjedhetett. Az új királyi kertet a keleti oldalon, a Duna felé nyíló kilátással helyezték el, csak kisebb szárnya fut körül a déli és a nyugati oldalon.

A XVIII. század közepén már nálunk is megjelentek a mágnások francia stílusú parkjaiban az angol stíluselemek. Már Esterháza első leírásában olvasunk angol módra tekervényes oldalfasorokról. Majorházán ezeken kívül már angol kert is volt a park ligetében, szintúgy Tatán, ahol ma is angol kertnek nevezik a parknak ezt a régi részét. A királyi várkastély parkjában a helyi viszonyok miatt élesebben elváltak egymástól a francia és az angol stíluselemek. Első leírói, Szepesházy és Thiele 1825-ben négy részre osztják a kertet, a kastély előtt terül el a francia kert, amelytől akkoriban elmaradhatatlan volt a merev jelző, ebből a hegyoldalban fekvő középkerthez jutott a látogató, innen az angol stílusban telepített alsó kerthez. A középkerthez függeléke a körkert vagy bástyakert. A kirakó növényeket, köztük a narancsfákat, két üvegház őrizte, a középkerthez nádor 300 különféle rózsát gyűjtött össze, az alsó kerthez pedig külföldi fák zöldeltek nagyobb számban.

Ki és mely évben telepítette a királyi kastély kertjét, még nem jutott nyilvánosságra, de már ebből a rövidre fogott leírásból látjuk, hogy az első budapesti park nagy lépést jelent az angol parkstílus felé. Ha a maga egészében még inkább a francia parkstílus elemei uralkodtak is benne, már kezdettől nem volt olyan egységes, mint akár Esterháza, akár régebbi legszebb francia stílusú parkjaink, Királyfalva és Cseklész. Régi beosztását a királyi kert napjainkig megőrizte, csak ma a felső kertet inkább parterrnek tekintjük, a francia park homlokzati főelemének, amelyet az angol parkstílus rajongói mindenáron mint a francia stílus utolsó maradványát ki akarták törölni a parkból, de mindhiába, törekvésük kudarcot vallott s később ebből újultak meg a parkok mértani elemei.

Még két olyan parkja van Budának, amelynek eredete visszanyúl a francia parkstílus korába. Egyik a Horváth-kert. Valószínű,

hogy a középkorban a domonkosok kertje volt a helyén. A XVIII. század második felében Niczky-kert volt a neve, majd a Horváth-család birtokába került, s a mult század elejétől már Horváth-kert néven emlegetik. Szepesházy és Thiele még francia stílusú parknak írta le, amelyben hosszú vízmedence is volt. Úgy látszik, alapítója leginkább ragaszkodott a francia stílus teljességéhez. 1859-ben Buda tulajdonába jutott, s előbb elpusztult, mint az Orczy-kert, később angol stílusban újítták meg.

Francia stílusban kezdték telepíteni a Városmajort is. Ezt 1729-ben Daun gróftól mint majort vásárolta meg Buda városa, majd 1785-ben II. József rendeletére közparkká kellett alakítania. Tallherr József állami építész francia stílusban tervezte meg a parkot, de Kock Antal városi kertész csak az egyenes fasorokat ültethette el. Ezek a fasorok ma is állanak, s éppen 100 évvel a kalapos király rendelete után ezek körül telepítették végre a mai parkot. A Városmajor tanulságos története magyarázza a park alaprajzát, amelyben ma is az egyenes fasorok ötlenek először az ember szemébe. A mult században véteknek tekintették volna a parkban az ilyen fasorokat.

Pest parkjai közt legrégebbi és történetileg legérdekesebb az Orczy-kert, most a Ludovika Akadémia kertje. Noha eredeti szépsége szinte nyomtalanul megsemmisült, hatása legnagyobb volt Pest közparkjainak kialakulásában, ezért kissé részletesebben kell vele foglalkoznunk.

Az angol parkstílusban az angol természetrajongás támadt a francia feudális rendszerre. A támadás még XIV. Lajos korában megkezdődött, a természet nevében visszautasították az egyenes vonal, a mértani szabályosságú idomok, a fanyesés, a kastély uralkodó szerepe stb. szépségeit, a parkban a természetes erdő és mező mását akarták feltüntetni, s az épületet ennek alárendelni. Az új, s mert Angliából eredt és az egész mult század folyamán is onnan táplálkozó, angolnak nevezett stíluselmeket azonban sokáig nem sikerült kertművészeti színvonalra emelni és rendszerre szervezni. A kontinensen csak akkor kerekedhetett az új kertstílus a régiek fölé, amikor a XVIII. század második felében a rokokó hatása alatt a hangulatban találták meg a művészeti vezéreszmét. A francia kert a feudális nagyúr otthonainak volt kisugárzása, a XVIII. század második felében a felvilágosodás korának érzékeny lelke teremtette meg a szentimentális kertstílust.

Ez a stílus vonult be a magyar fővárosba az Orczy-kerttel és alapítójával, Petri Bernharddal. Petri fiatal korában és angliai tanulmányút után a pfalzi Zweibrückenből a francia forradalom következtében menekült Ausztriába, ahol a közgazdaságban jelentékeny szerepet játszott. Ausztriából 1794-ben ellátogatott Magyarországra is. Ekkoriban kerttervezéssel foglalkozott. Több osztrák park terve ered tőle. Magyarországon ő készítette gr. Zichy Ferenc vedródi, gr. Viczay Mihály hédervári, gr. Sándor Móric rárói és br. Orczy László pesti parkjának tervét. E parktervek megvalósítása is felügyelete alatt folyt. Komoly tanulmányok alapján fogott a magyar parkok tervezéséhez, mutatja, hogy tőle ered a magyarországi fafajok első rendszeres felsorolása. Ez és kertterveinek leírása a lipcsei Taschenbuch für Gartenfreunde 1797. évi kötetében jelent meg.

Petri nem megalapítója a szentimentális parkstílusnak, de kétségtelenül egyik legkiválóbb képviselője. Magyar parkjainak leírásából ma is kisugárzik annak a kornak rendkívül érzékeny lelke, költemények sem fejezték ki szebben, mint Petri parkjai és parkjainak beszédes leírásai, amelyek a világ egész kertészeti irodalmában páratlanul állanak. Br. Orczy Lászlóban kétségtelenül rokonlélekre talált, az Orczy-kert alapítója ugyanis kisebbik fia volt br. Orczy Lőrincnek, a költőnek, akiről az

irodalomtörténet ma is számon tartja, hogy A bugaci csárda című költeményével a szentimentális költészetben az alföldi tárgyak felfedezője. Fia és Petri az Orczy-kert alapításával az alföldi homok kertészeti meghódításának volt két úttörője a legelső közt.

Az Orczy-kert volt Budapesten az első park, amelyben a leírás szerint semmit sem találunk a francia parkstílus elemei közül, valójában azonban úgy jellemezhetjük, hogy az angolnak nevezett, s a természetesnek tartott stíluslemek háttérbe szorították a szabályos mértani stílus-elemeket, egyszersmind az új elemeket a kor divatos irányának, a szentimentalizmusnak kifejezőjévé avatták. Ez elsősorban a fák megválogatásában és elrendezésében nyilvánult meg. Sötétlombú, mélabús hatású fák csoportjai váltakoztak a parkban világoslombú, derűs fák csoportjaival. A mélabús fák közül legnevezetesebb a szomorú fűz, amely később szerte elterjedt az országban mint a mélabú kifejezője, Petőfi is megénekelte, népiessé is lett. A szentimentális kertben még nem érvényesült véglegesen a természetrajongás annyira, hogy a kerti épületeket kiszoríthatta volna, de lehetőleg alárendelte ezeket is a hangulatkeltésnek. Ilyen épületek voltak az Orczy-kertben is, leghatásosabb volt köztük a dűledező kunyhó, amelyet műtemető vett körül műsírakkal. A barokk kori eremitoriumok utolsó hírmondója. Ekkoriban azonban már játékszerűvé süllyedt a hatása, az Orczy-kertben is a műtemető mellett olyan dűledező lak állt, amelynek belsejében jól berendezett szoba fogadta a belépőt. Az is hozzátartozott a természetességhez és az angol parkstílushoz, hogy az Orczy-kertnek ekkor még nem volt kökerítése, hanem liciummal szegett árok határolta. A licium ekkor terjedt el az országban mint kerti-sövény.

A mult század első három évtizedében az Orczy-kert volt Pest legszebb és leglátogatottabb parkja. A közönség számára mindenkor nyitva állt. Már Petri megírta, hogy egy halomról milyen szép kilátás nyílt a kertből Buda hegyeire. Később üvegházában emeleti kilátót, úgynevezett belvederét készítettek, innen még jobban lehetett élvezni a kilátást. Ma a régi Orczy-kertből alig van valami. Az Orczy-család 1829-ben az egészet eladta a kincstárnak, amely itt tervezte a magyar tisztképzőt. Ez a terv csak 1872-ben valósulhatott meg, közben Petri pompás alkotása megsemmisült, az Orczy-park helyett a közönség a Városligetet kezdte látogatni.

A Városligettel azonban új korszak kezdődik a budapesti parkok történetében, amelyet csak úgy érthetünk meg, ha áttekintjük, milyen változáson ment át a mult század folyamán az angol parkstílus. Ez a fogalom ugyanis sokkal bonyolultabb, mintsem közönségesen tartják. Egyes elemei idők folyamán a gyakorlati követelmények következtében nagyon eltérő irányban fejlődtek tovább, s amit manevézünk angol parknak, nemcsak a szentimentális kertetől tér el, hanem a mult század első felének parkeszményétől, a tájkerttől is.

Nézzük először a parkok faállományát. A francia park még főként európai fafajokkal dolgozott, a vágott sövényt főként gyertyánból vágta, ligetnek és fasorba legszívesebben az európai népek ősi tisztelt fáját, a hársat használta. De már a francia parkban megjelent a balkáni vadgesztenye, a keleti jegenyenyár s az amerikai akác- és szivarfa. A szentimentális park korában az idegen fák sora a kínai szomorú fűzzel s az amerikai kőrissel és ostorfával bővül. A figyelem ekkor már olyan mértékben fordul a fák felé, hogy a dendrológia mindenütt érdeklődést kelt, nálunk is Grossinger János ekkor adja ki latinnyelvű faismeretanyagát.

A XIX. század első tizedében nyugaton egyre növekedik a kertészet érdeklődése a fák iránt. A parkot egyre inkább a természetes táj szépített másának akarják kiképezni, a rétet könnyen pótolják a parkban az angolperjés pázsittal — az angolperje az angol parkban játszott szerepe nyo-

mán kapta ezt a nevet —, a nyírással készített alakváltozatosságot azonban nehezebb helyettesíteni, ezért valóságos vadászat indul meg újabb és újabb fák után. A természet győzi a versenyt s hihetetlen gazdagságban szolgáltatja a tájkertbe a szebbnél szebb fákat. A közönségszép csodálattal áll a parkokban az egyes fák szépsége előtt. A legnagyobb hatást a terebélyes platán kelti, s ha a fák alapján nevezzük meg az angol park fejlődésének egyes szakait, a szentimentális kert korát a szomorú fűz, a mult század első felének tájkerti korát pedig a platán korának kellene neveznünk. A hatalmas, terebélyes fa ekkor a parkszépség eszménye, ezért hozzák Amerikából a tulipánfát, fekete diót, lepényfát, vasfát, zöld juhart és az ezüstjuhart, a gyorsan növé és a mi nyárfáinknál terebélyesebb kanadai nyárt, Kínából az olvasófát és a csörgőfát, a Balkánról a török mogyorót. Hogy mindezek Magyarországon is hódítanak, mutatja Diószegi fűvészkönyve, amelyben már feltűnik a nevük, holott Grossinger munkájában még hiányoztak.

A század közepén új irányba fordul a dendrológiai érdeklődés. Fenyőt a század első felében csak kivételesen ültettek a parkokban. Ilyen volt mégis az erdősisítésre ültetett erdei és fekete fenyő, továbbá a mocsárciprus és a símafenyő, mindkettő Amerikából és a páfrányfenyő Kínából. A század közepén felfedezik a túlevelűek merev, de örökzöld szépségét. Az Angol Kertészeti Társulat gyűjtőket küld a világ minden tájára új és szép fenyőkért. Valósággal ömlik a sok exotikus fenyő a Chelsea-kertbe, ahol tanulmányozzák honosításukat. Douglas David, az amerikai fenyőgyűjtő, azt írja az Angol Kertészeti Társulat elnökének egyik küldeményének kísérő levelében: „Ön bizonyára azt kezdi gondolni rólam, hogy én kedvem szerint készítem a fenyőket.“ Londonban a Kew Gardenben 1843-ban ültették az első fenyőcsoportot. A parktulajdonosok pedig sietnek megszerezni az ezer gonnal nevelni az új fenyőket, az ezüstfenyőt, hamvasfenyőt, kaukázusi jegenyefenyőt, kaliforniai ciprust, a duglászfenyőt, mamutfenyőt stb.

A század végére még merészebb célok felé fordul az angol parkban a dendrológiai érdeklődés. Miért ne lehetne az örökzöld lombos fáknak szegény európai tájak helyét örökzöldekben gazdag tájakká varázsolni! A Riviera és Anglia klímája ezt lehetővé is tette, de a kontinentális országokban vajmi nehéz volt ezt a példát is követni. Mindazonáltal századunk elején nálunk is megjelentek a parkokban az örökzöld lombos fák, inkább csak cserjék, s a babérmeggy, a hangarózsa, japáni kecskerágó stb. valamennyire meg is állja a helyét.

A parkok növényállományának másik nagy csoportja, a virágok, már a szentimentális kert korában szinte egészen kiszorult a parkból. A tájkert divatjának korában, tehát a mult század első felében is állandó volt az a törekvés, hogy virágágy valami módon be ne juthasson a parkba. Ez a követelmény azonban inkább csak elmélet maradt. Valójában ugyanis éppen a magánparkokban nem lehetett nélkülözni a virágot. A magánparkban mégis központ maradt az épület, s ennek homlokzata mindig megbontotta a park szabad tájstílusát és megkövetelte a mértani kiképzést. A francia parkok hatalmas és pompás parterreji valami csökevény alakjában még ebben a korban is meghúzódtak az épületek előtt. A közparkokban mindaddig ragaszkodni lehetett a tarka parterr s a virágok hiányához, amíg épület nem készült a park területén. Mihelyt azonban egyetlen épület került a parkba, nyomban szükségessé lett a parterr is. Sőt elég volt egy monumentális szobor, már ez is mértanilag rendezett szigetet hódított magának a legtermészetutánzóbb parkban is. Éppen ezért Angliában Barry Charles már a mult század közepén szakított a parterr ellen folytatott küzdelemmel, elismerte a jogosságát, s a parkot két részre tagolta, az épület homlokzata előtt újra régi szépségében és tarkaságában támasztotta fel a parterrt, a ligetet pedig továbbra is meghagyta a természetes termetű fák birodalmának.

Végül még a park útjairól is kell mondanunk valamit. A tájkert eleinte szeliden görbülő, valóban a természetes ösvényt utánozó vonalakat tüntetett föl úthálózatában. De melyik művész áll meg azon a fokon, ahol elkezd? A kerttervezők is igyekeztek újat és újat teremteni az utak vonalvezetésében is. Ennek az lett a következménye, hogy az utak egyszerű kanyargásaiból bonyolult görbe vonalak hálózata képződött. Ha a mult század második felében tervezett angol stílusú parkok tervrajzára pillantunk, többnyire egymásba kapcsolódó kámpós vonalak rendszere tűnik elénk.

Ha mindezt összefoglaljuk, azt kell mondanunk, hogy a mult század második felében az angol tájkert minden eleme elvesztette eredeti egyszerűségét, természetességét és egyre jobban stilizálódott. Minden művészeti stílusnak, iránynak ez a sorsa. Nem kerülhette el tehát az angol tájkert sem.

Budapest angol stílusban telepített tájkertjei is ezt a stílus-történeti változást, ha úgy tetszik, fejlődést mutatják. Aki meg akarja érteni, amit lát a Margit-szigeten, a Városligetben, Népligetben, Erzsébet-téren, Múzeum-kertben, Döbrentei-téren, Gellért-hegyen és az új Tabáni parkban, azokra kell gondolnia, amiket főntebb elmondottunk.

Kezdjük a Margit-sziggettel. Középkori multjából csak a kolostorok romjai maradtak, amikor 1790-ben Sándor főherceg birtokába került, de kertészeti kiképzését csak József nádor indította meg, aki 1795-ben lett a sziget tulajdonosa. Az ő idejében ültették a nádorlak körül azokat a fákat, amelyek ma a sziget gyönyörű öreg, évszázados díszei. Azokból a fajokból sorakoznak, amelyeket a platán-kor kedvelt. A platán vezető szerepét József nádor platánjának mondája sokáig őrizte. A legtöbb exotikus díszfát a mult század huszas éveiben ültették, s ezek és a területükön kiképzett angol tájkert a sziget kertészeti történetének első fejezete.

Ezeket az első kertészeti munkákat a nádor kertésze, Tost Károly végezte. A Tost-család fontos szerepet játszott a mult század első felében a budapesti udvari kertekben. Első ősök, Tost József Bécsben tűnt fel a XVIII. század hatvanas éveiben Schönbrunnban és az udvari kertekben. Négy fia közül három Pestre került, Tost Antal 1808-tól 1849-ig a királyi várkertnek volt főkertésze, Tost Károly 1818-tól 1852-ig József nádor főkertésze volt a Margit-szigeten, Tost Vencel pedig a megsemmisült lágymányosi Nádor-kertet vezette.

A század közepén István főherceg idejében, tehát 1847-től 1867-ig, nem sokat változott a helyzet. Mikor azonban az 1905-ben elhunyt József főherceg örökölte a Margit-szigetet, új korszak derült kertészetére, amely a hetvenes években Magyar György vezetése alá került. Ekkor alapították a szigeten a kereskedelmi kertészetet, a nagy rózsagyűjteményt, amelyben néha 1200—1400 rózsafajtát tartottak, ekkor terjesztették ki a parkozást az egész szigetre, természetesen már a változott parkdivatot követve. Az új épületek elé hatalmas virággyakat telepítettek, az angol tájkerti részt fenyőcsoportokkal gazdagították a régi lombosfa-ültetvények folytatásában. A díszfenyőcsoportok azonban nem találtak a szigeten olyan jó helyre, mint a nádor korában ültetett lombos fák, amelyek szépsége minden tekintetben kibontakozott az elmúlt száz év folyamán.

1908-ban kezdődik a Margit-sziget kertészeti történetének harmadik fejezete, ekkor ugyanis közpark lett a szigetből. Azóta azonban kevés változást jegyezhetett fel a sziget története kertészeti tekintetben, inkább csak a sziget parti töltésének kertészeti kiképzését végezték el, de ez nem változtatta meg a sziget parkstílusát. Pedig a Margit-szigeten még sok kertészeti díszel lehetne gazdagítani a parkot. A kőkerttel korunk ízlésének áldozott a sziget. Ellenben nem hasz-

nálta ki sohasem azt a lehetőséget, amelyet a hővízű fűrt forrás nyújtott. Bár a szigetet a Duna öleli körül, parkjában mégis hiányát érezzük egy vízmedencének, amelyben a hővíz forróövi tündérrózsákat ringathatna. Idejétmúlt látvány az apácakolostor romjait borító vadon is. Ilyesmi megfelelt a szentimentális parkstílus korában, amikor a romot csak hangulatnak tartották. Korunk azonban a romokban építészeti stílust lát, ezt a vadont el kellene tehát takarítani az apácakolostor romjairól s a romok környékét felszabadítva, kertészetileg is korszerűleg kiképezni. Kitűnően megfelelne erre a célra a magyar kolostorkertek középkori illatos füvei s általában a kolostorkerti stíluslemek.

A Városliget hajdan mocsaras legelőterület volt, 1755-ben kezdték fásítani. A múlt század elején a ligetszerű ültetvény kertészeti kiképzését határozták el s erre a célra a József nádor vezetésével működő Királyi Szépítő Bizottmány Neblien József gazdasági tanácsos tervét fogadta el 1817-ben. Nagyjában e terv alapján folyt a múlt század közepén, sőt 1885-ig a parkozás. A fák körülbelül ugyanazok, mint a Margitszigeten az első korszakban. Itt is a platánok vezettek. Ekkor ültették a Városliget mocsári ciprusát, amely ma is pompás dísz, s a közönséget minden ősszel meglepi mint lombhullató fenyő.

1885-ben kiállítás céljára épült a Városligetben az Iparcsarnok s ezzel a Városligetben is helyet kívánt az építészeti követelmény. Fuchs Emil városi főkertész ekkor kezdte meg a nagy parterr kiképzését, amely korunkban egyik legszebb dísz a Városligetnek. Az Iparcsarnoktól a Vilma királynő-út torkolatáig húzódó hatalmas parterrt ugyan kettévágja a Stefánia-út fasora, de így is fődísztere lett a ligetnek. Később a Vajdahunyadról nevezett várszerű épületet emelték a tó szigetén, ez azonban nem változtatta meg a környezet ligetszerűségét. Annál inkább megkövetelte a parterrt a Széchenyi-fürdő épülete. Ez a kisebb és nyírott cserjékkel díszes parterr egyik legsikerültebb kertészeti alkotása a főváros kertészetének.

A fővárosi parkokat a múlt század második felében, amikor a parkdivatot a fenyőcsoportok ültetése, a parterr feltámadása és az útvonalak stilizálása jellemezte, 1892-től 1912-ig Ilsemann Keresztély, 1912-től az utóbbi évekig Råde Károly városi műkertész fejlesztette. A kor divatja szerint módosították a Városligetet s igyekeztek megoldani a felvetődő feladatokat. A Városligetben az elmondottakon kívül a legtöbb gondot a szobrok okozták. A barokk kertben kedvelték a szobrászati alkotásokat, de a művészet ma nem ismeri el művészeti értéknek a barokk kertek remetéit, műszaki tréfáit. Az igazi tájkert egyáltalában nem tűrte meg a parkban a szobrot. Mikor azonban mégis elkerülhetetlen lett szobrok elhelyezése a parkokban, eleinte meg kellett elégedni a szobor alárendelésével. Mellszobrokat és kisebb testnagyságú szobrokat sikerült úgy elrejteni a fák közt, hogy ne zavarják a tájkert stílusát. Ilyen szobor a Margit-szigeten Arany Jánosé megénekelt tölgyei alatt. A Városligetben sok ilyen szobor van. Nagyrészt ligetbe való alkotások, legkevesebbé szerencsés a csikós szobrának elhelyezése, a pusztá pányvás embere nem illik a lombkalkába.

A Népliget homokja akácültetvény volt 1868-ig, ekkor kezdtek parkosítani Sárkány József javaslatára Kulcsár F. gazdasági tanácsos terve szerint. Ilsemann a kor divatja szerint valóságos dendrológiai gyűjteménnyé fejlesztette, s ma a főváros fanemekben leggazdagabb parkja. Akkoriban az angol tájkert fejlődésének tetőzését látták abban, ha valaki mentől több fanemet gyűjt parkjában, ma tudjuk, hogy ez volt a tájkert hanyatlásának utolsó szakasza. Később a Népligetbe is bevonult a diadalmas parterr, noha kiképzésére csak a vendéglő épülete adott alkalmat. Nemrégiben a lengyel legionista szobrát állították fel a Népligetben. Ez a nagy szobor nem bujhatott meg a fák közt s így előterét és háttérét mértani szabályossággal kellett kivágni és megtervezni a tájkertben.

Ezek után csak néhány szóval térünk ki kisebb angol parkjainkra. A Múzeum-kert és az Erzsébet-téri kert fölöttébb hasonló. Az épület előtt parterr díszlik, a liget a Múzeum-kertben az épület oldalát és hátát környezi, az Erzsébet-téri parkban a parterr és az épület két oldalát. Az Erzsébet-téri parkban a szobrok elhelyezése olyan, mint a Városligetben, a Múzeum-kertben a parterr közepén Arany János szobra épületháttérrel határolt monumentális szobor. A múzeum klasszikus homlokzata sokkal harmonikusabb háttér, mint más monumentális szobraink mögött a faszor lombja, amely a magánházak előtt van hivatva megőrizni a szobor monumentális hatását.

Legfiatalabb angol tájkerti stílusú két nagyobb parkunk a Gellért-hegy és a Tabán. A kettő tulajdonképpen egymás folytatása. Mikor 1902-ben Szent Gellért szobrát felállították, megindult a hegy északi oldalának parkozása, a délre csak 1925-ben került sor a sziklatemplom elkészülte után. Legújabban pedig a keleti sziklás oldalt is utakkal törték meg. A Gellért-hegy tulajdonképpen természetes sziklakert, s 1928-ban a Szent Gellért-hegy Barátság Egyesületében tartott előadásom alapján, amelyben ezt a természetes sziklakertet a jellegzetes magyar sziklai flóra kertészeti meghonosítására ajánlottam, a Kertészeti Egyesület és a fővárosi kertészet is foglalkozni kezdett a tervvel, amelyből egyetmást meg is valószínűsített. A Tabán nagy pázsittereivel és fiatal fáival születési állapotában mutat be egy angol kert, amelynek útvonalvezetése a dombos terepviszonyokhoz igazodik. Morbitzer Dezső városi főkertész tervezete. Kérdés, hogy fog feladatának ilyen kopáran megfelelni. Mindenesetre nagy hiánya, hogy nincs tava. Itt ismételhetem, amit a Margitsziget hővizéről mondtam. Mintha a főváros nem tudná, hogy hővízű forrásaiban, kútjaiban kertészeti kincs is rejtőzik. Mennyi ideig volt száraz a gellérthegyi vízesés, amíg felhasználták hozzá a fürdő forrásának vizét? Miért nincs a Tabán parkjának közepén nagy hővízű tómedence, amelyben a forró öv tündérrózsái ragadhatják el szépségükkel a fővárosi és az építendő szállóból sétára induló közönséget? Kitaibel Pál 1800-ban hozta el a nagyváradi Pece-patak hővizéből a nilusi tündérrózsát a Lukács-fürdő hővizébe. Azóta Keszthely, Tata és a Görömböly mellett fakadó Tapolca hővizeiben afrikai és indiai tündérrózsákat honosítottak meg, csak éppen a főváros nem

tudja követni Kitaibel úttörő példáját. A főváros, amely éppen hőzivei révén akar fürdőváros lenni!

BLOEMFIELD REGINALD 1892-ben *The Formal Garden in England* címmel kertészeti munkát írt, amely minden másnál jellemzőbben világtott bele, mire készül a parkstílusban a XX. század. A szerző e munkájában mereven szembe fordult mindazzal, amiért a kertészet és a közönség idestova 200 éve lelkesedik, egyenesen ízléstelennek nevezi a tájkertet, tagadja, hogy a kertben a természetet kell utánozni, sőt azt állítja, hogy a szabad természet formáinak, a tájelemeknek semmi helye a parkban és a kertben, amely a múlt században teljesen botanikai, különösen pedig a dendrológia érdekkörébe került, visszaköveteli az építészet és az ember intím világába. Külön érdekessége Bloemfield munkájának, hogy éppen Anglia tagadta meg vele önmagát, azokat a természetrajongókat és harcos esztétákat, akik már a XVIII. század elején megálmódták a tájkert jövőjét s akik nyomán nevezik a tájkertet ma is angol kertnek.

Ehhez a nagy irányváltáshoz nem nehéz meghúzni a magyarázat szálait. Az első és legfontosabb a magánparkok alkonya, mint ezt már megírtam.¹ Az angol tájkert annyiban nem különbözik a francia parktól, hogy szintén nagybirtokos nagyméretű villakertje. A francia park ünnepélyes udvari szertartásokhoz szokott mágnások kertje volt, az angol tájkert természetrajongó, sőt valljuk meg, kissé embergyűlölő mágnásoké. A XX. század azonban a kispolgár, sőt a munkás százada. Ha villát épít, nem kíván többet, mint családi házat, amelynek kertjében néhány fával, néhány virágággal megelégszik. És a nagyvárosi polgár vagy munkás nem mint dendrológiai műélvező és nem is mint természetrajongó lép a városi parkba, hanem megelégszik a maga egyszerű örömeivel, a pihenéssel, jó levegővel, fénnel és árnyékkal. Mert ha mozgást és természetet keres, hátára rakja turistaszákját s úgy járja a hegyeket és az erdőket, vagy télen előveszi a hólécet és a hó hátán élvezi a tájat.

A város és a ház is megváltozott, mire elérkezett a XX. századba. Az a középszerű, egy-kétemeletes ház, amelyet a városokban kivált a XVIII. század végén és a múlt század elején építettek, s aminők jellemzik az egész budapesti táblabíróvilágot, régen a múlté. A város belsejében ma nem építenek mást, mint hat-nyolcemeletes házat, Amerikában felhőkarcolókat, a városok külső területén pedig családi villákat. És a városi tér nyomban új jellemet nyer, amint magas házak óriási falfelületei határolják. Kis házak közt a nagy tér képviselheti a természeti táj emlékét, óriásházak közt a tér udvarrá törpül, s az udvar többé nem természeti táj, hanem építészeti elem.

Igy értjük meg, hogy a XX. század díszkertészete felfedezte a renaissance udvarkertek szépségeit, s tanulni visszajárt a kertészet nagy renaissance mestereihez, akik korában a kert is építészeti feladat volt, szépsége, stílusa a legnagyobb művészeket foglalkoztatta. Az udvarkertet támasztotta fel a XX. század, díszkertészei tanulmányozták a középkori udvarkerteket, újraszerkesztik az udvarkerti

¹ Magyar Szemle XVIII. kötet. 247. l.

elemeket s mikor a nagyvárosban új teret kell kertészetiileg kiképezni, egyszercsak itt díszlik előttünk korunk új parkja, a XX. század mértani szabályosságú udvarkertje. Szájunkon még a mult század igéi hangzanak, s közben hihetetlen messze eltávolodtunk a XIX. századtól.

A magyar fővárosban is több tér kertje mutatja be az új stílust, így a József-téri kert, a Szabadság-tér, Kossuth Lajos-tér, Blaha Lujza-tér, Szent István-park.

A József-tér aránylag kis terület, mindössze 4000 négyzetméter. A környező magas házak falfelületétől határolva még kisebbnek látszik. Szabályos téglánalakja miatt is csalódásig az udvar érzetét, hangulatát, hatását kelti. Mértani szabályossággal kiszámított központjában áll József nádor klasszicizáló stílusban készült monumentális szobra. A fővárosi kertészet a helynek és a szobornak megfelelő empire kertet varázsolt a térre a szobor köré. Pompéji udvarkertjei készültek ilyen stílusban a falfestmények bizonyosságai szerint. A két szép ellipszis, közepén a négyszögű törpe sövénysegélyből kimagasló vázával olyan egységet és stílust lehel, mint Budapest kevés más parkja.

A Szabadság-tér a 90-es évek végén lebontott Ujépület nevű kaszárnya udvara volt. Déli részén húzódik Pest legrégebbi belső sétánya, amelyen az első platánt gr. Széchenyi István felesége ültette 1846-ban mozsárdurrogás közben. A parkot az irredenta szobrok uralják, s a magas paloták közt a tér közepe udvarkerti stílusban válik el a szegélyező sétányoktól. A főváros 1930-ban kúttal örököltette meg a sétány alapításának emlékét. De ez a régimódi sírkövet utánzó kút legkevésbé sem alkalmas arra, hogy az emberben művészeti élvezetet keltsen. S itt iktassuk közbe azt a felkiáltást, miért olyan kevés és ízléstelen a kút Budapest terein! Nem elég az udvarkertek szabályos vonala, nyesett sövénye, köves vízmedencéje, lényeges eleme a kút is akár bizánci, akár gót, főként azonban renaissance stílusban.

Nagy udvarkert a Kossuth Lajos-tér parkja, amelyben most már mind a négy tervezett szobor áll. A tér kertészeti kiképzése rendkívül nehéz, s mindmáig megoldatlan feladat. Ilseman még sétányt ültetett a térre. Ezt már csak a forgalom miatt is át kellett alakítani, az új tervet Råde készítette el, de heves vitát váltott ki vele a szakkörökben. Rerrich Béla építész, aki nálunk erélyesen szállt síkra az új parkstílus érdekében, udvarkerti stílusban készített tervet a tér parkozására. A rózsafasorral és nyírott cserjesorral határolt nagy pázsíttér alkalmas a Kossuth- és a Rákóczi-szobor homlokzatának érvényesülésére, de sem e szobrok fasor-háttére, sem az Andrássy- és a Tisza-szobrot rejtő — valósággal elrejtő — liget nem való a monumentális szobrokhoz. Ha röviden akarjuk jellemezni a Kossuth Lajos-teret, azt mondhatjuk, hogy a kertészeti kiképzés valóságos zűrzavarja. Ehhez azonban a szobrok elhelyezése is hozzájárul, különösen az Andrássy-szobor ugrik ki homlokzatával. A jövőben elkerülhetetlen lesz a négy szobor új elhelyezése és a tér egységes, a mainál sokkal architektonikusabb kertészeti kiképzése.

Budapest legújabb parkja a Szent István-park a Duna partján, a leendő nagy dunaparti szegélypark első tagja. Morbitzer Dezső alkotása az új udvarkerti parkstílusban. Egyszerű eszközökkel

szép hatásokat ér el ez a park. Közepén a vízmedence lubickoló is, a nagy pázsittereket pedig végig nyírott eperfasövény fogja körül, hangsúlyozott szegletekkel. A paloták felé sértetlen a mértani stílus, a Duna felé fasor zárja le a parkot. Bizonyos, hogy a fővárosi parkok történetében korszakos a jelentősége.

Nem feledkezhetünk meg a Blaha Lujza-tér és a Baross-kávéház előtt nyíló kis tér udvarkertjeiről sem, amelyeket a főváros közönsége néhány évvel ezelőtt rendkívül bizalmatlanul fogadott. Orgonacserjék régimódi sorát dobta itt ki a fővárosi kertészet s helyükbe emelt virágágy és kétszakaszos vízmedence került, amelyekben hidegvízi tündérrózsák nyílnak. Kétségtelenül értékes gazdagodásai a fővárosi udvarkerteknek. Hiányolnunk kell azonban a kutakat. Ezek a kis kertek annyira udvarszerűek, hogy bármely nagy budapesti ház udvarának is díszére válnának. Udvarkerteket különben most már a bérpaloták udvarain is láthatunk nagyon szép kiképzésben. A porolás, kintornás, handlés budapesti udvar remélhetőleg rövidesen szintén a mult regényes emlékei közé süllyed, s helyét pázsitos, kőkockás, zománcvázás, vízmedencés, virágágyas udvarkert foglalja el.

A MOGORVA PARKÓR hozzátartozott a régi fővárosi parkokhoz. Ma a parkokban lubickolók, homokágyak, hinták, sőt sportterek hívják a gyermeket és az ifjúságot. A park valóban mindnyájunké lett, mindnyájunk kedvét, egészségét szolgálja. Nem itt-ott rejtőzködik egy-egy kényelmetlen, pusztuló pad, hanem végig az utakon padok hosszú sora várja a munkában fáradt, friss levegőre, fényre vagy árnyékra, fák lombjának és a pázsitnak zöldjére, virágok tarkaságára vágyó városi embereket.

Hogy a parkok hogy és mennyiben szolgálják a város egészségügyét, olyan kérdés, amelyre hajdan tájékozatlan feleleteket kaptunk. A növénytan tanárai ma is elmondják, hogy a parkok fái a növényi széndioxidasszimilációban felszabaduló oxigénnel frissítik a levegőt. Eltekintve, hogy éjjel a növény is oxigént fogyaszt, ma már tudjuk, hogy a parkok fáinak és pázsitjának élettani gázcseréje nagyon jelentéktelen a nagyváros és környéke légtömegéhez képest, s ennek összetételét nem befolyásolja kimutatható mértékben. A szabad levegő oxigéntartalma 21, széndioxidtartalma 0.03%, élettani kísérletek azt bizonyítják, hogy az oxigéntartalom leszállhat 15%-ra, a széndioxidtartalom meggyarapodhat 1%-ra, anélkül hogy az embernek ártalmára lenne. A vegyi összetétel szempontjából tehát csak a levegő szennyezése fontos gyakorlatilag, ez pedig ma már, a városok csatornázása óta, kizárólag tüzeléstechnikai kérdés.

A közérzetet azonban nagy mértékben befolyásolja a városokban a levegő felmelegedése és a falak, útburkolatok hővisszasugárzása. Az így támadó rossz közérzetet hártjuk át arra a kifejezésre, amely közönségesen a „rossz levegőben” nyilatkozik meg. A parkokban ettől a hővisszasugárzástól szabadulunk meg, ez és némi kis légáramlás kelti a „jó levegő” érzetét. A városok levegőjének felfrissítője a légáramlás, nem pedig a park növényzete. A fizikai hatásokon kívül a park lélektanilag is üdíti az embert, s ezt a hatást a városi ember nem nélkülöz-

heti. Ez a magyarázata, hogy századunkban a parkokban a lelki és testi üdülés eszközeinek egyre nagyobb mértékben helyet adnak, s a sétautakat, padokat, játéktereket, lubickolókat, sőt sportpályákat fejlesztik.

A park fogalma napjainkban az egészségügyi zöldtér, helyesebben zöld- és szabadtér fogalmává módosult. Számokban is igyekeztek kifejezni, mekkora átlagban a jól rendezett városban az egészségügyi zöldtér fejenkint. Wagner 1915-ben lakosonként a következő követelményeket állítja fel: 2·4 négyzetméter gyermekjátsszótér, 1·6 sporttér, 0·5 sétaut, 2 park és 13 erdő, összesen 20 négyzetméter. Elkart becslése magasabb igényeket támaszt, szerinte lakosonként az egészségügyi zöldterületből szükséges 15 négyzetméter népparkra, erdőre, repülő- és gyakorlótérre, 1 sétautra, 4 sport- és gyermekjátsszótérre, 6 tanuló növény- és kiskertre, 4 temetőre, vagyis összesen 30 négyzetméter.

Budapest e tekintetben kedvező arányszámmal tűnik ki, ugyanis egész területe 33.789 katasztrális hold, s ebből az egészségügyi zöldtér, vagyis a parkok, sétányok, temetők és erdők területe 5428 kat. hold, így az 1.060.000 lakosra fejenkint 29·47 négyzetméter jut. Más kérdés, hogy oszlik meg ez az egészségügyi zöldtér a használat tekintetében. Itt nem szabad elfelejteni, hogy az egészségügyi zöldtér fogalmával fővárosunk közönsége csak a közelmúltban ismerkedett meg, sőt eleinte ellenszenvvel fogadta, mikor Budapest parkjait a kor kívánalmainak megfelelően kezdte átalakítani a fővárosi kertészet. Hány és hány felszólalást hallottunk és olvastunk az elvénhedett fák és cserjék kipusztítása miatt. De ma már ezen a téren a közönség is nevelődött, s rövidesen Budapesten kedvező lesz az arány a lakosonként rendelkezésre álló majdnem 30 négyzetméter egészségügyi zöld korszerű megosztásában.

Budapesten, mint minden régi nagyvárosban a parkok szabálytalanul oszlanak meg, s amilyen előnyös a magyar fővárosban az egészségügyi zöldtér fejenkint számított arányszáma, éppoly hátrányos a parkok megosztása. A nagyobb parkok mind csak drágán és hosszú idő alatt érhetők el a város belsejéből. A pesti oldalon van ugyan 106, a budain 93 kisebb park, de még ezek is rendkívül aránytalanul oszlanak meg kerületenkint. *PI.* a *II.* kerületnek 34 kisebb sétánya van 173.216 négyzetméter területtel, ellenben a *IV.* kerületnek csak 9 kis sétánya 24.001 négyzetméter területtel, viszont a *X.* kerületnek 15 kisebb parkja 1.457.173 négyzetméter területtel. Világos, hogy Budapesten az egészségügyi zöldtér követelményei közül első helyen a kisebb parkok területének helyesebb megosztása egyik legfőbb városrendezési feladat.

Budapesti parkszemlénkben igyekeztem érinteni mindazokat a főbb szempontokat, amelyek a nagyvárosi parkokkal kapcsolatban a fővárosi parkok körülbelül kétszázados életében felmerültek. Láttuk, hogy minden kor más és más irányban támasztott követeléseket, s miként igyekezett a főváros kertészete ezeknek eleget tenni. A kor megszabja a fejlődés irányát, de végeredményben a vezető egyéniség dönti el a megoldást, a gyakorlati megvalósítást. A közönség kívánalmakkal lép fel. Azt hiszem, a budapesti parkok ügyét szolgálná, ha a közönséget e tekintetben kissé komolyabban nevelnék, mint napjainkban teszik, amikor a nagyközönség tudása ezen a téren nem több, mint amit a régi parkok régimódi figyelmeztető tábláin olvas a park fáinak és pázsitjának kíméléséről. E tekintetben kertészeti szakirodalmunk is nagyon elmaradt, s mint hajdan a céhvilág korában inkább csak a kereskedelmi kertészeti kérdésekkel foglalkozik.